

ARTIKELEN

'HET PERSOONLIJKE IS THEORIE' Feministische theorie en haar kritiek op het onpersoonlijke karakter van de wetenschap¹

*Christine Delhaye*²

SUMMARY – *The personal is theory. Feminist theory and its criticism on the impersonal character of science.* – Until the 1960s the dominant vision of the sciences was that of an objective body of knowledge, immune to the nonacademic influences of politics or social values and to the ideals of its inquirers. In the 1960s, however, several historians and philosophers of science decisively challenged this view. Questions became even more pressing as feminists argued against the supposed neutrality and universality of knowledge claims. An important aspect of feminist criticism was directed towards the use of so-called context-independent methods, which constituted alienating and excluding knowledge for women. The suspension of the particularities and the actualities of people's lives and experiences, including the experiences of the researchers', had led to the silencing of women and other marginal groups. 'The personal is political' was a famous feminist slogan of the seventies. 'The personal is theory' was perhaps a less famous one, but no less emboldening. An important part of feminist theory of science addressed the question of how the sciences must be transformed if they are to adequately accommodate women's experiences and aspirations. This article offers an overview of nearly thirty years of feminist critique of the sciences, focused on the above-mentioned aspect. Starting from the early questions and critiques on the silencing of women's experiences, first, to the reconceptualizations by post-structuralist theory, and finally, to some contemporary challenges of feminist theory: to cope with the tensions between the caution against generalities and the possibility of a feminist critique; and the reconceptualization of the category of objectivity. This article will focus on the debates in the domain of the social sciences and especially sociology.

KEY WORDS: feminist theory, intellectual history, philosophy of science, post-modernism

¹ Met bijzondere dank aan Francisca de Haan, Baukje Prins en Chunglin Kwa voor hun commentaren op een eerdere versie van dit artikel.

² Christine Delhaye is gepromoveerd in de sociale wetenschappen. Ze is als docent verbonden aan de *Afdeling Sociologie* van de *Vrije Universiteit te Amsterdam* en als post-doc onderzoeker aan het *Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur* van de *Universiteit Utrecht*.

"In my view the case for personal writing entails the reclaiming of theory: turning theory back on itself".
(Nancy Miller, 1991: 5)

Inleiding

'Het persoonlijke is politiek': zo luidde de bekende feministische slogan uit de jaren zestig en zeventig van de 20ste eeuw. Misschien iets minder bekend, maar daarom niet minder pregnant, was de uitdrukking 'het persoonlijke is theorie'. Aan het eind van de jaren zestig werd vanuit verschillende invalshoeken en disciplines de gangbare visie op wetenschap als een vorm van neutrale en universele kennisproductie onder vuur genomen. Aan het begin van de jaren zeventig mengden ook feministische wetenschappers zich in het debat. Een belangrijk aspect van de feministische kritiek betrof het onpersoonlijke karakter van wetenschap. Door het verheffen van afstandelijkheid tot methode werd een soort kennis geproduceerd die geen enkele aansluiting had met de concrete ervaring van vrouwen. In dit artikel zal worden nagegaan hoe de feministische wetenschapstheorie zich op dat punt heeft ontwikkeld. Het overzicht wordt toegespitst op de menswetenschappen, met nadruk op de sociologie.

Na een korte schets van het algemeen klimaat waarbinnen de feministische kritiek op de dominante wetenschapspraktijk is ontstaan, wordt in een volgende paragraaf de kritiek van de feministische wetenschappers in kaart gebracht en geanalyseerd. Een derde paragraaf laat zien hoe de kritieken onder invloed van het poststructuralisme geherdefinieerd werden. Om af te ronden wordt in een laatste paragraaf ingegaan op enkele van de meest uitdagende problemen waar de huidige feministische wetenschapskritiek voor staat: de spanning tussen het respect voor het verschil en de mogelijkheid van een feministische kritiek; en het opnieuw conceptualiseren van het objectiviteitsbegrip.

Dit artikel biedt een overzicht van dertig jaar intellectuele geschiedenis van één van de belangrijkste aspecten uit de feministische wetenschapstheorie en -kritiek.

1. Het onpersoonlijke karakter als waarmerk van wetenschap

Binnen de moderne wetenschapsopvatting staat de gedachte centraal dat wetenschappelijke kennis haar naam en status enkel waardig is als ze beantwoordt aan de claims van objectiviteit en universele waarheid. Om de pretentie van wetenschappelijkheid te rechtvaardigen moet die kennis los staan van de persoon, het subject van de onderzoeker. Het geïnstitutionaliseerde wetenschappelijke ethos zorgt ervoor dat persoonlijke en sociale invloeden zo ver mogelijk buiten de productie van wetenschappelijke kennis worden gehouden. Het volgen van strikte regels en strenge methodes en het uitvoeren van controles door de wetenschappelijke gemeenschap moeten beletten dat wetenschappelijke resultaten beïnvloed worden door de persoonlijke voorkeuren en belangen van de onderzoeker. Deze uitsluiting van het persoonlijke werd lang als het 'waarmerk' van wetenschap gezien. De status en autoriteit van het traditionele academische kennisdiscours berusten onder meer op de uitsluiting van het persoonlijke. Sterker nog: volgens de wetenschapshistoricus Theodore Porter verleent het onper-

soonlijke karakter, meer dan elk ander kenmerk, gezag aan wetenschappelijke uitspraken in het publieke debat. (Porter, 1995: ix)

Vanaf de jaren zestig werden vanuit verschillende intellectuele hoeken (wetenschapsfilosofie, -sociologie en -geschiedenis) vraagtekens geplaatst bij het geloof in de wetenschap als een praktijk van neutrale en universele kennisproductie. Er werd steeds meer gewezen op de verstrengeling van wetenschappelijke kennisclaims met belangen en macht. (Zie bijvoorbeeld Kuhn, 1962; Habermas, 1968; Foucault, 1971; Barnes, 1977; Knorr, 1977)

Ook vanuit het feminisme werd de wetenschappelijke praktijk onder vuur genomen. Door het verheffen van het afstandelijke en het onpersoonlijke tot methode werd een soort vervreemdende kennis geproduceerd waarin voor de ervaringen van vrouwen geen plaats was, aldus de feministische kritiek. De zogenaamde objectiviteit waartoe een uitsluiting van het persoonlijke moest leiden had als resultaat dat bepaalde groepen op een legitieme manier onzichtbaar werden gemaakt. In de hoop aan die onzichtbaarheid een eind te maken hebben feministische wetenschappers bewust gepoogd de geïnstitutionaliseerde ruimte voor kennisproductie open te breken door het persoonlijke binnen die kennisproductie een plek te geven. Het persoonlijke is niet alleen politiek, zoals de bekende slogan uit de jaren zestig en zeventig luidt, maar ook theorie. De kritiek van feministen op een kennispraktijk die geen enkele aansluiting met de concrete geleefde ervaring van vrouwen heeft is slechts één, maar wel een centraal onderdeel van het gehele spectrum van de feministische wetenschapskritiek³. In dit artikel zal worden nagegaan hoe de feministische wetenschapstheorie zich op dat punt heeft ontwikkeld, waarbij ik me concentreer op de vakgebieden sociologie/sociale wetenschappen.⁴ Dat betekent overigens niet dat de natuurwetenschappen gespaard bleven van kritiek. Integendeel, feministische wetenschappers gingen de confrontatie aan met zowel de fysische en de chemische als met de levenswetenschappen. Bovendien waren deze wetenschappelijke domeinen, meer nog dan andere disciplines, bastions van mannelijke privileges. (Longino, 1988: 561) Volgens Evelyn Fox Keller en Helen Longino bevatten de kritieken, geformuleerd zowel door de natuurwetenschappelijke als door menswetenschappelijke disciplines, een opvallende gemeenschappelijke noemer. De centrale vraagstelling kwam, kort samengevat, hierop neer: hoe zal de wereld, zowel politiek als intellectueel, veranderen als er rekening wordt gehouden met de ervaringen en perspectieven van vrouwen? (Keller en Longino, 1996: 3)

Feministische theorievorming stond en staat uiteraard niet alleen in haar kritiek op het objectivisme en de afstandelijkheid van het dominante wetenschapsparadigma.

Zo lanceerde Alvin Gouldner in zijn boek *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970) een scherpe aanval op de objectiviteit en de afstandelijkheid in de sociologie. "[O]bjectiviteit' verandert het nergens van de ballingschap in een positieve en gewaardeerde sociale plaats; zij verandert de zwakheid van de inwendige 'schuilkamer' in de superioriteit van principiële afzijdigheid. Objectiviteit is de ideologie van hen die vervreemd zijn en politiek thuisloos" (Gouldner, 1970: 131).

Gouldner wordt dan ook als de eerste socioloog gezien die pleit voor een 'reflexieve'

³ Tot de grondleggers van de feministische wetenschapskritiek behoren o.a.: Evelyn Fox Keller (1982), Sandra Harding en Merrill Hintikka (1983), Nancy Hartsock (1983), Sandra Harding (1986) en Donna J. Haraway (1991).

⁴ Gezien de interdisciplinaire opzet van het vakgebied vrouwenstudies treedt deze uiteenzetting soms wel noodgedwongen buiten deze grenzen.

sociologie. (Pels, 1989: 8) Het wantrouwen tegen objectiviteit werd al snel gedeeld door de socioloog Pierre Bourdieu. Hij zag de ethiek van de waardevrijheid als een vermomde uitdrukking van de beroepsbelangen van professionele intellectuelen. (Pels, 1989:9) Bourdieu is een van de grote voorvechters van een 'retour réflexif' in de sociologie: een sociologie die in haar onderzoek van het object ook meteen tracht na te denken over het standpunt van waaruit dat object wordt waargenomen. Kritiek op de objectieve en afstandelijke benadering van de sociale werkelijkheid ligt eveneens ten grondslag aan sommige ontwikkelingen binnen de sociologie, zoals de sociologie van het dagelijks leven en de emotiesociologie. (Zie Delhaye en Scheys, 1994; Hochschild, 1971 en 1975) Deze benaderingen pogen het persoonlijke een plaats te geven in de wetenschappelijke kennisproductie, om wetenschappelijke kennis te verankeren in het concrete materiële leven. In tegenstelling tot de vlakke interpretaties van het menselijk gedrag zoals die door de meeste sociologische en sociaal psychologische theorieën geboden worden, proberen deze benaderingen de menselijke ervaringen en emoties in al hun subtiliteit en complexiteit te integreren. Dergelijke theorieën bieden ruimte aan het ambigue en het complexe van het menselijk gevoel en gedrag. Op het eerste gezicht hebben deze theorieën misschien meer met literatuur dan met wetenschap gemeen.

Daarnaast ontstond in de jaren zeventig, buiten de strikte disciplinegrenzen van de sociologie maar binnen het ruimere veld van de sociale theorie, de 'postmoderne wetenschapskritiek'. Ook de postmoderne wetenschapskritiek rekt af met de aanname dat wetenschappelijke kennis objectief en universeel zou zijn. Postmoderne wetenschapskritici zien wetenschappelijke kennis niet langer als een ware afspiegeling van de werkelijkheid daarbuiten maar als een constructie die, net als alle andere vormen van kennis, altijd de sporen draagt van de specifieke historische en maatschappelijke contexten waar ze is ingebed. Wetenschap wordt voortgedreven door de verstrengeling van kennisproductie en macht. (Zie o.a. Derrida, 1967a & 1967b, 1972; Foucault, 1966, 1971, 1976; Lyotard, 1979; Rorty 1979, 1982) Feministische wetenschapstheoreticae zijn het op vele punten eens met de postmoderne visie, maar verschillen er tegelijk fundamenteel van. Het eigene van de feministische wetenschapskritiek is dat zij een reactie is op de uitsluiting van vrouwen, vrouwelijkheid en andere 'marginalen' uit de wetenschappelijke kennisproductie en tegelijkertijd op de verdoezeling daarvan. Ze wil daarom vasthouden, niet aan de notie van 'ware' maar van betere kennis, kennis die de positie van 'marginalen' in de samenleving kan verbeteren. Het feministisch epistemologisch project is veel meer dan andere benaderingen tegelijk een ethisch en politiek project.⁵ Aan de postmoderne kritiek daarentegen ligt geen utopisch verlangen ten grondslag.⁶

⁵ Ook de feministische interventies in de wetenschapstheorie zijn niet een monolithisch geheel maar divers. In de jaren tachtig werden meerdere pogingen ondernomen om een soort classificatie aan te brengen in de verschillende stromingen. Alison Jaggar gebruikte de verschillende politieke stromingen als onderscheidend criterium: een liberale feministische benadering van kennis heeft als doel het elimineren van vertekende kennis, het traditionele Marxistische feminisme vertrekt van het standpunt van het proletariaat, het radicaal feminisme stelt in plaats van een patriarchale lineaire wijze van denken een meer vrouwelijke cyclische vorm van kennis voorop en het socialistisch feminisme verheft het standpunt van vrouwen tot het standpunt van de onderdrukten. Sandra Harding onderscheidde op haar beurt drie verschillende feministische epistemologische stromingen: het feministisch empiricisme, de feministische standpuntheorie en het feministisch postmodernisme. Deze drie stromingen verschillen volgens haar in hun opvattingen over waarheid en objectiviteit. (Zie Jaggar, 1983 en Harding, 1986)

⁶ Het begrip utopisch verlangen is afkomstig van Seyla Benhabib. Ook zij bekritiseert de

2. 'Het persoonlijke is theorie'

In de jaren zeventig begonnen feministische academici met het formuleren van radicale theoretische kritieken op de disciplines waarin ze waren opgeleid. Al snel rees het vermoeden dat de premisse van objectiviteit resulteerde in het onzichtbaar maken van vrouwen, dat de universalistische positie uitging van het mannelijke als norm. Daardoor kwam ook de opvatting van de wetenschapsbeoefenaar als iemand wiens sociale positie irrelevant is voor zijn of haar wetenschappelijk werk onder vuur te liggen. Wetenschap is niet neutraal, maar vertekend. Wetenschap creëert algemeenheidsmythes, kennis die suggereert op de mensheid in het algemeen betrekking te hebben, terwijl die kennis feitelijk slechts de mannelijke helft van de mensheid betreft. De andere helft van de mensheid blijkt systematisch 'vergeten' of althans onzichtbaar. (Brouns, 1995: 22)⁷ Feministische theorie wilde deze valse claims van objectiviteit en universaliteit bestrijden door het verankeren van wetenschappelijke kennis in het persoonlijke.⁸ Deze doelstelling werd in de zeventiger jaren vooral verwezenlijkt door het ontwikkelen van nieuwe kennis die haar fundering vond in de ervaringskennis van vrouwen. Het verankeren van de wetenschap in de ervaring had als doel die groepen die tot dusver door de gangbare academische kennisproductie onzichtbaar werden gemaakt een stem te geven. Deze bekommernis deelden feministen met bepaalde Marxistische stromingen in de sociale geschiedenis die ervoor ijverden de arbeiders een stem te geven. Maar daarnaast – en dat was heel specifiek voor de feministische kennistheorie – was de opwaardering van ervaringskennis vooral een poging om de wetenschappelijke kennis te verankeren in de kennis van concrete, lichamelijke, geslachtelijke wezens. De erkenning van een lichamelijke, concrete oorsprong van subjectiviteit leidt tot de afwijzing van de traditionele visie op het subject als 'universeel', dat wil zeggen 'geslachtsloos' of seksueel 'neutraal'. (Braidotti, 1988: 377-378) In tegenstelling tot de traditionele opvatting van wetenschappelijke kennisproductie die heel duidelijk stelt dat interferentie met het ervaringsniveau van het dagelijks leven vermeden moet worden is het voor (bepaalde stromingen binnen) de feministische theorievorming belangrijk het denkproces zo dicht mogelijk tot de existentiële werkelijkheid en de geleefde ervaring te brengen: "*Feministische theorievorming is een methode om het denken aan het leven te relateren (Fox Keller); als zodanig levert het niet alleen een kritisch standpunt op van waaruit gevestigde normen van kennis worden gedeconstrueerd, er wordt ook een nieuwe rangorde van waarden gevestigd binnen het denkproces zelf en het geeft de geleefde ervaring het primaat terug dat ze historisch was kwijtgeraakt. Bovenaan in de herwaardering van de ervaring staat de notie van het lichamelijke zelf; het persoonlijke is niet alleen politiek, het is ook theorie.*" (Braidotti, 1988: 382)

afwezigheid van het utopisch denken in het postmodernisme. Het feminisme kan haar inziens niet zonder het utopisch denken omdat zonder het utopisch verlangen verandering niet gedacht kan worden. (Zie C. van der Hoek, 1999)

⁷ Een ondertussen bekend voorbeeld is dat van Kohlberg, die voor zijn studie van de morele ontwikkeling van de mens enkel onderzoek deed bij jongetjes. Voor een meer uitgebreide kritiek hierop: zie C. Gilligan, 1982. Over algemeenheidsmythes en de rol die ze spelen bij het beoordelen van wetenschappelijk onderzoek: zie Francisca de Haan, 1995.

⁸ Volgens Maaïke Meijer is de schending van de grenzen van privaat en publiek die de gevestigde genres kenmerken, reeds terug te vinden in *Vindication of the Rights of Woman* (1792) van Mary Wollstonecraft. Ook dat werk is opgebouwd deels uit argumentatie, deels autobiografie, deels analyse en deels gepassioneerde aanspreking van de lezer. Met dit werk heeft Wollstonecraft als het ware een nieuw vrouwelijk genre grondvest (Meijer, 1994:177).

De Canadese Dorothy Smith en de Britse Liz Stanley zijn twee vooraanstaande feministische sociologen. Hun werk neemt een prominente plaats in de feministische theorievorming en in de ontwikkeling van een nieuwe methodologie/epistemologie in.⁹ Beiden trachtten tegen de stroom van de reguliere onpersoonlijke sociologie in te varen en een sociologie te ontwikkelen die vertrekt vanuit concrete vrouwelijke ervaringen.

Het theoretische werk van Dorothy Smith was één van de eerste pogingen een nieuwe vorm van kennisproductie te ontwikkelen. Met dit werk wordt ze door Sandra Harding in *The Science Question in Feminism* gerekend tot één van de grondleggers van de feministische 'standpoint theory' (waarover in laatste paragraaf meer).¹⁰ Haar project: het ontwikkelen van een nieuwe vorm van kennis, is ontstaan vanuit een praktische behoefte. De kennis die de gangbare sociologie produceerde was vervreemdend en onbruikbaar voor vrouwen. Smith was, samen met de feministische beweging, op zoek naar een sociologie die een antwoord kon geven op de vraag hoe het dagelijks leven vorm wordt gegeven door sociale relaties, organisaties en machten buiten de directe reikwijdte van de directe ervaring. (Smith, 1992) Om tot een dergelijke kennis te komen, moet men volgens Smith niet in eerste instantie uitgaan van concepten en theoretische schema's, maar van de ervaringen van concrete geseksueerde lichamen. Het lichaam is voor vrouwen, of het nu gaat om geweld, verkrachting of gebrek aan controle over geboortebeperving, de meest directe plaats van onderdrukking.

In haar studie *The Everyday World as Problematic* (1988), waarin ze vroeger werk bundelt en uitdiept, tekent ze de krijtlijnen van haar nieuwe sociologie. Volgens Smith wordt het wetenschapsbedrijf, net als andere instellingen in de publieke sfeer, georganiseerd door middel van beheersregels die gekenmerkt zijn door objectiviteit en onpersoonlijkheid en die bovendien claimen universeel te zijn. Door het claimen van dergelijke kwalificaties wordt de *gender subtext* van de beheersregels onzichtbaar gemaakt. Ook de gevestigde sociologie is een onderdeel van deze patriarchale beheersrelaties. Het universum van de sociologische fenomenen zoals we ze nu kennen is geconstrueerd vanuit de professionele perspectieven van de beheers- en overheidsapparaten van waaruit de sociologie is ontstaan, alsmede vanuit de sociale organisatie in het wetenschappelijk veld. Vrouwen waren de grote afwezigen in de organisaties die het beheer van de kennis en de samenleving regelden. Zij namen geen deel aan de discursieve praktijken die de conceptuele apparaten, de relevanties en de themata ontwikkelden. De wereld van de vrouwen -en met hen die van andere buitenstaanderslag tussen en buiten deze institutionele sferen, in het concrete en het lokale van het alledaagse. Een ander negatief kenmerk van de gangbare sociologie, aldus Smith, is dat ze zodanig gepreoccupeerd is met procedures, methodes en concepten, dat ze het sociologisch discours zelf boven de alledaagse ervaringen stelt. En dat is wat een feministische sociologie juist radicaal wil omkeren. Op een feministische wijze aan

⁹ Het is opmerkelijk hoe beide sociologen in het internationale debat binnen vrouwenstudies een prominente rol spelen, terwijl ze binnen de sociologische discipline zo goed als onbekend zijn. Om het werk van Dorothy Smith bekendheid te geven in het vakgebied van de sociologie werd in 1992 door de redactie van *Sociological Theory* een symposium georganiseerd over haar werk. De neerslag ervan werd gepubliceerd in *Sociological Theory*, 10 (1992) 1.

¹⁰ Smith is zelf niet gelukkig met dat etiket. Smith zelf zegt dat ze nooit de bedoeling heeft gehad een feministische epistemologie te ontwikkelen. Het was er haar enkel om te doen te zoeken naar een betere methode om kennis te verzamelen. Zie daarover: Smith, 1992 en 1997.

onderzoek doen, betekent de rangorde omkeren: beginnen bij de ervaringen van vrouwen van uit het standpunt van vrouwen en vervolgens nagaan hoe die ervaringen zijn vorm gegeven in de ruimere context van politieke en sociale relaties.

Ervaring kan voor Smith fungeren als een alternatief kennisdomein van waaruit dominante sociologische theorieën en paradigma's betwist en aangevallen kunnen worden omdat zij buiten alle discursieve bemiddeling staat: "*I proposed women's standpoint as one situated outside textually mediated discourses in the actualities of our everyday lives. This is a standpoint designed in part by our exclusion from the making of cultural and intellectual discourse and the strategies of resorting to our experience as the ground of a new knowledge, a new culture.*" (Smith, 1988: 107)

Smith reageerde ook fel tegen het idee van de onpartijdige, belangeloze onderzoeker zoals exemplarisch geformuleerd in het werk van Alfred Schutz. Volgens Schutz is de positie van de wetenschapper irrelevant voor de wetenschap omdat hij zich opstelt als iemand die los staat van de sociale werkelijkheid: "*the theorizing self is solitary; it has no social environment; it stands outside social relationships*". (Schutz, 1973: 253) In de visie van Schutz verschilt wetenschappelijke kennis van de kennis van het dagelijks leven voornamelijk door het feit dat de onderzoeker elke voeling met zijn eigen persoonlijkheid uitbant. Wanneer men de wetenschappelijke wereld binnenstapt wordt het bewustzijn zodanig gereorganiseerd dat de particuliere en locale organisatie van het subject uitgebannen wordt. De wetenschapper plaatst zowel zijn eigen subjectief standpunt als zijn eigen lichamelijke bestaan tussen haakjes. Volgend citaat geeft mijns inziens kernachtig weer hoe, volgens Schutz, de wetenschappelijke attitude inhoudt dat men afstand doet van het persoonlijke lichamelijke bestaan in het dagelijks leven om zich in een universalistische denkwijze te vervoegen. "*The theoretical thinker is interested in problems and solutions valid in their own right for everyone, at any place, and at any time, wherever and whenever certain conditions, from the assumptions of which he starts, prevail. The "leap" into the province of theoretical thoughts involves the resolution of the individual to suspend his subjective point of view. And this fact alone shows that not the undivided self but only a partial self, a taker of a rôle, a "Me", namely the theoretician, "acts" within the province of scientific thoughts. This partial self lacks all "essentially actual" experiences and all experiences connected with his own body, its movements, and its limits.*" (Schutz, 1973: 248)

Voor Smith, daarentegen, zijn zowel de maatschappelijke positie van de onderzoeker als haar lichamelijke bestaan wel relevant. Om het belang van deze beide hoedanigheden van de onderzoeker te onderstrepen, maakt de socioloog Smith zich ook als persoon kenbaar in haar werk. "*But I went home or put down my books and papers to enter a different mode of being. I cleaned up, fed, bedded down, played with, enjoyed, and got mad at two small children. I inhabited a local and particular world – the parks we would go to, the friends they had, my neighbours, the firestation across the road, the continual problems arranging child care, [...] The telling of this world is a potentially endless dealing with particulars.*" (Smith, 1988: 6). Deze persoonlijke interventie wil er de lezer aan herinneren dat ook de beoefenaar van de wetenschap, net als diegenen wiens ervaringen vertrekpunt zijn van onderzoek, gelokaliseerd is in welbepaalde posities. "*The knower turns out, after all not to be "abstract knower" perching an Archimedean point but a member of a definite social category occupying definite positions in the society*" (Smith, 1988: 74). Daarom kan er, aldus Smith, geen sociologie geschreven worden vanuit een vast punt, niet verbonden aan de onderzoe-

ker. De onderzoeker neemt deel aan de sociale werkelijkheid, zij staat er niet boven, maar middenin. Dit gegeven kun je verdoezelen, niet vermijden.

Ook voor de sociologe Liz Stanley was er een directe en noodzakelijke relatie tussen theorie en persoonlijke ervaring. Zoals de titel van het boek *Breaking Out*¹¹ – dat Stanley samen met Sue Wise schreef – aangeeft, wilden de auteurs met hun feministische sociale wetenschap uit het traditionele academisch keurslijf breken. Dat betekende voor hen dat een feministische sociale wetenschap moet beginnen met de erkenning dat ‘het persoonlijke’, de directe ervaringen die ten grondslag liggen aan alle gedrag en handelen. Feministische wetenschappers moeten de ervaringen en de kennis van de sociale werkelijkheid waarin mensen dagelijks leven, terugvorderen.

Maar daar waar het Smith voornamelijk ging om het ontwikkelen van een nieuwe methode van onderzoek was het Liz Stanley er vooral om te doen een feministische epistemologie te ontwikkelen. De feministische epistemologie van Stanley en Wise verbant de passie- en emotieloze wetenschapsbeoefenaar, degene die zijn emoties, bewustzijn en lichamelijke negeert, naar het rijk der mythes en plaatst een ervarend en voelend subject in het centrum van de wetenschappelijke praktijk. De strikte scheiding tussen de ‘natuurlijke’ houding van de onderzoeker in het dagelijks leven en zijn wetenschappelijke houding die de traditionele epistemologie voorstaat, willen zij ongedaan maken. Voor Stanley en Wise is het onvermijdelijk, dat de dagelijkse ervaring en het bewustzijn van de onderzoeker net zo aanwezig zijn in het onderzoeksproces als ze in het dagelijks leven zijn. De betrokkenheid op de ervaringen en het bewustzijn van de onderzoeker moet zelfs een integraal deel van het onderzoeksproces zijn.

Het is dan ook van vitaal belang dat de onderzoeker haar/zijn eigen ervaringen, bewustzijn en betrokkenheid kenbaar maakt: het ‘persoonlijke’ van de onderzoeker moet niet tussen haakjes worden geplaatst, maar integendeel geëxpliciteerd worden en voor iedereen duidelijk in beeld worden gebracht. “[*Instead,*] we suggest that the researcher’s own experiences are an integral part of the research and should therefore be described as such. The kind of person we are, and how we experience the research, all have a crucial impact on what we see, what we do and how we interpret and construct what is going on. For feminists these experiences must not be separated-off from our discussions of research outcomes. To the extent that we do this we merely repeat traditional male mystifications of ‘research’ and ‘science’, and by doing so we downgrade the personal and the everyday. For us experience and feeling must be at the heart of feminist research or it is not ‘feminism’ as we understand it. We believe that ‘feminism’, if it is anything, is a re-evaluation of the personal” (Stanley en Wise, 1993: 60).

Wetenschap is volgens Stanley en Wise altijd verbonden met de belangen, vaardigheden en ervaringen van de kennisproducenten. Kennis is altijd epistemologisch gebonden aan de context waarin ze geproduceerd werd en ze is er ontologisch in verankerd. Er is geen andere keuze aldus de auteurs: er is geen positie buiten de ervaringskennis mogelijk. Elke kennis, elke theorie over de sociale werkelijkheid is noodzakelijkerwijs gebaseerd op ervaringen die mensen van die werkelijkheid hebben.

¹¹ Ik heb hier gebruik gemaakt van de herwerkte uitgave *Breaking out Again* uit 1993. De oorspronkelijke uitgave dateert van 1983. In de herwerkte uitgave is een nieuwe bijkomende Inleiding en een uitgebreid nawoord opgenomen waarin recente discussies besproken worden en gereageerd wordt op commentaren op de eerst uitgave.

3. Het 'persoonlijke' op post-structuralistische leest geschoeid

Ervaring was dus een cruciaal concept in de feministische wetenschapskritiek van de jaren zeventig en tachtig. In de jaren negentig verdween het concept niet. Maar naast vurige pleidooien waren er steeds meer sceptische geluiden te horen over het vertrouwen in het gezag van ervaring. Kenmerkend voor de jaren negentig was wel dat de inbreng van 'het persoonlijke' in de feministische theorievorming meerdere functies had. En ook al was de categorie ervaring niet meer weg te denken, toch had ze in haar recente gebruiken (een) andere invulling(en) gekregen. Symptomatisch voor deze scepsis is het artikel *'The Evidence of Experience'* uit 1991¹² van de historica Joan Scott. In dit artikel waarschuwde Scott voor het ongebreidelde geloof in de 'authenticiteit' en de transparantie van ervaringen: "*When experience is taken as the origin of knowledge, the vision of the individual subject (the person who had the experience or the historian who recounts it) becomes the bedrock of evidence upon which explanation is built. Questions about the constructed nature of experience, about how subjects are constituted as different in the first place, about how one's vision is structured – about language (or discourse) and history – are left aside*" (Scott, 1992: 25).

Een essentialistische visie op ervaring reproduceert ideologische systemen eerder dan ze te problematiseren. "*But the project of making experience visible precludes critical examination of the workings of the ideological system itself, its categories of representation (homosexual/heterosexual, man/women, black/white as fixed immutable identities), its premises about what these categories mean and how they operate, its notions of subjects, origin and cause. The project of making experience visible precludes analysis of the workings of this system and of its historicity; instead it reproduces its terms*" (Scott, 1992: 25).

Het zichtbaar maken van de ervaringen van bepaalde groepen in de samenleving moet inhouden dat men de repressieve mechanismen die ervaring produceren, analyseert. De aandacht moet vooral uitgaan naar de historische processen die door middel van discours subjecten positioneren en hun ervaring produceren. Ervaring bekeken vanuit deze invalshoek is niet de oorsprong van de verklaring, niet de gezaghebbende getuigenis (want gezien als geleefd en gevoeld) dat als grondslag fungeert voor wat gekend kan worden, maar juist datgene wat verklaard moet worden, datgene waarover kennis geproduceerd moet worden. Dit is een wijze van denken die zowel de ervaring als de identiteiten die het produceert historiseert.

Een essentialistische opvatting van ervaring waarbij ervaring gezien wordt als transparant, als authentiek, verhindert dat de relatie tussen discours, kennis en werkelijkheid onder de loep wordt genomen. En het verhindert eveneens dat de relevantie van de positie of de gesitueerdheid van de subjecten tot de kennis die zij produceren onderzocht wordt. Wanneer men ervaring als transparant voorstelt, voorziet men de wetenschappers van een object dat gekend kan worden los van hun eigen rol als interpreters. Kennis die opgevat wordt als weerspiegeling van iets wat buiten de onder-

¹² 'The Evidence of Experience' is verschenen in *Critical Inquiry*, 17 (1991) 9, pp.773-97. In 1992 is er een herwerkte versie verschenen in: J. Butler en J.W. Scott (red.) *Feminist Theorize the Political*. Het is deze herwerkte versie waarvan ik hier gebruik maak.

zoeker staat, wordt gelegitimeerd en gepresenteerd als universeel, objectief en als gelijkkelijk toegankelijk voor iedereen. Er is geen macht of politiek in deze noties van kennis en ervaring. Waar de wetenschapper gesitueerd is, wie hij is, hoe hij gedefinieerd wordt in relatie tot anderen, wat de politieke effecten zijn van de kennis die hij produceert, zijn problematieken die niet aan de orde zijn.

Volgens Scott is het verleidelijk om het begrip ervaring maar helemaal te laten vallen, gezien de essentialistische connotatie die het heeft. Toch kunnen we niet zonder. Daarom is het van groot belang om enerzijds ervaring niet op te vatten als het begin van de verklaring maar als dat wat zelf verklaard moet worden. Anderzijds moet men daarbij erkennen dat onderzoek naar welk soort ervaring dan ook onvermijdelijk een 'politieke' keuze is die noodzakelijk verbonden is met het belang van de onderzoeker in de productie van kennis. Niettegenstaande Scotts reserves ten aanzien van 'the authority of experience' houdt haar artikel geen pleidooi in om een einde te maken aan het feministisch project te zoeken naar een nieuwe vorm van kennisproductie waarin de persoonlijke ervaring, die van de onderzoeker inclusief, een centrale plaats inneemt. Integendeel, zij trekt aan de alarmbel om te voorkomen dat dezelfde fout wordt gemaakt als waar men zelf voor waarschuwde: het produceren van zogenaamde objectiviteit en universaliteit.

Het grootste verschil met de jaren zeventig en tachtig was, zoals we uit bovenstaande bespreking van het artikel van Scott konden opmaken, de poststructuralistische benadering van 'ervaring'. Wat nieuw en anders was aan deze zienswijze was de specifieke klemtoon die werd gelegd op de (inter)textualiteit en de discursieve constructie van de zelf-representatie. Veel meer dan het begrip ervaring stonden in de jaren negentig begrippen als 'personal narratives' en 'personal narrator' centraal. Persoonlijke getuigenissen werden opgevat als narratieve constructies waarbij het individu interpreteert en construeert. In het eerder aangehaalde werk van Dorothy Smith werd gewezen op het feit dat Smith de ervaring zag als een alternatief kennisdomein juist omdat de ervaring zich aan elke vorm van discursieve bemiddeling onttrok en tot stand kwam in de 'onmiddellijkheid' van het dagelijks leven. Onder invloed van het post-structuralisme wordt niet meer geloofd in de waarheid en de onmiddellijkheid van de geleefde ervaring op zich. Persoonlijke getuigenissen worden opgevat als representaties door middel van taal. Geen enkele persoonlijke getuigenis representeert een 'waarheid' onafhankelijk van discours. Ervaring kan niet bestaan buiten het discours, 'agency' kan niet bestaan los van de taal. Bijdragen van theoretici van de subjectiviteit, zoals de psychologen Bronwyn Davies en Graham Dawson hebben in dit verband een belangrijke rol gespeeld. Volgens de genoemde auteurs, wordt subjectiviteit niet gecreëerd door één dominant discours, maar door een amalgaam van verschillende discours waarvan sommige elkaar kunnen bestrijden of er zelfs tegenstrijdige opvattingen over identiteit op na houden. Dit geeft subjecten een zekere kans tot selectie in het proces zichzelf en de sociale realiteiten rondom zich begrijpbaar te maken. Een dergelijk perspectief maakt geen onderscheid tussen individuele ervaring en discours en ziet beide zowel als 'gendered' en 'gendering': *"When I talk about the experience of being a "women", I refer to the experience of being assigned to the category female, of being discursively, interactively and structurally positioned as such, and of taking up as one's own those discourses through which one is constituted as a female."* (Davies, 1992: 54)

Naast de aandacht voor persoonlijke getuigenissen en verhalen van de onderzochten blijft ook de gesitueerdheid van de beoefenaar van de wetenschappen een belangrijk aandachtspunt. De persoonlijke interventies – of de 'autobiografische acts' zoals Nancy Miller ze noemt in haar boek *Getting personal* – van feministische onderzoekers gingen in de jaren negentig onverminderd voort. Dit om te onderstrepen dat wetenschap geen onpersoonlijke aangelegenheid is, maar het resultaat van de persoonlijke ervaringen, betrokkenheid en bewustzijn van de kennisproducent. In dit verband ontwikkelde Liz Stanley een nieuw concept de 'auto/biographical I'. De 'auto/biographical I' is een onderzoekend analytisch (feministisch) sociologisch persoon die als doel heeft het construeren (niet het ontdekken) van een sociologische werkelijkheid en van sociologische kennis. Het gebruik van de 'I' wijst er heel expliciet op dat kennis contextueel, situationeel bepaald is en dat deze beide (sociologische werkelijkheid en kennis) systematisch zullen verschillen naargelang de sociale locatie van degene die de kennis produceert. (Stanley, 1992 en 1993)

Maar minstens even belangrijk aan deze 'autobiografische acts' is dat ze de cruciale vraag stellen of het autobiografisch subject een meer gegeneraliseerde 'wij' kan claimen. *'The move from 'I' to 'we' is perhaps most contested in this kind of autobiographical writing'*. (Stacey, 1997: 67) Eén van de belangrijke veranderingen binnen de feministische theorievorming is het groeiend wantrouwen ten aanzien van de mogelijkheid om seksespecifieke ervaringen te veralgemenen. (Stacey, 1997: 67) Ook feministische theorieën zijn bekritiseerd vanwege de constructie van een abstracte en gedepersonaliseerde algemene categorie: die van 'wij-vrouwen'. Zwarte feministen hebben erop gewezen dat witte feministen hun ervaringen opvatten als universele problemen die voor alle vrouwen opgaan. (Zie o.a. Hooks, 1981 & 1989; Carby, 1982; Christian, 1985; Hill Collins, 1990) De categorie 'vrouw' is daarom steeds meer onderwerp van kritische bevraging geworden, daar waar ze vroeger als vertrekpunt diende voor de aanname van gedeelde onderdrukking. De historica Denise Riley betoogt in haar boek *'Am I that Name?'* dat de categorie 'vrouwen' een onstabiele collectiviteit is waarin vrouwelijke personen verschillend gepositioneerd zijn. Daarom stelt ze: *'both a concentration on and a refusal of the identity of 'women' are essential for feminism'*. (Riley, 1988: 1) Westerse feministische theorie, hoe zelfreflectief ook, moet zelf de nodige aandacht opbrengen voor de implicaties van haar eigen relatieve positie. Pas dan wordt ze geloofwaardig in haar wantrouwen ten aanzien van universalistische en objectieve pretenties van traditionele kennis.

4. Afscheid van objectiviteit en theorie?

Het betrekken van het persoonlijke in de feministische theorievorming is een wezenlijk bestanddeel in de zoektocht naar een vorm van kennisproductie die niet wil buitensluiten. Mijns inziens plaatst deze zoektocht feministische theoreticae voor twee belangrijke uitdagingen: hoe recht te doen aan individuele verschillen zonder het doel van theorievorming los te laten en het erkennen dat kennis contextueel gebonden is zonder de categorie 'objectiviteit' overboord te gooien.

Ten eerste is er de vraag hoever men kan gaan in het weigeren te generaliseren. De introductie van meer persoonlijke manieren van schrijven in de feministische theorievorming is niet een uiting van een antitheoretische of een onreflexieve houding. Het is

een bewuste strategie die uitdrukking geeft aan een weigering om eenheidsmythes te creëren. Eenheidsmythes doen geen recht aan een veelheid van stemmen waarvoor de traditionele praktijken van kennisproductie zich blind hebben getoond. Maar de weigering tot generaliseren, hoe terecht ze vanuit bepaalde opzichten ook moge zijn, houdt eveneens een aantal gevaren in. Weigeren te generaliseren leidt er al snel toe dat men alleen nog losse individuen kan zien, waardoor er tegelijk alleen nog een individualistische politiek mogelijk is. Terwijl het er de feministische theorievorming toch juist om te doen was theorieën te ontwikkelen die in staat zijn structurele mechanismen van uitsluiting bloot te leggen. Wat is dan nog de betekenis van sociale kritiek, een vorm van kennis die inherent deel uitmaakt van het feministische project? En, wat is de meerwaarde van een geheel van louter individuele beschrijvingen vanuit de overtuiging dat theorievorming juist een belangrijk wapen is in de strijd om de werkelijkheid te herdefiniëren. Susan Bordo bijvoorbeeld is er voorstander van om in de zoektocht naar steeds andere en nieuwe gezichtspunten en interpretaties een punt in te bouwen waar de differentiebeweging wordt stopgezet. Zoniet is er geen enkele generalisering van welke soort dan ook – over gender, ras, klasse,... – nog mogelijk. “*What remains is a universe composed entirely of counterexamples, in which the way men and women see the world is purely as particular individuals, shaped by the unique configurations that form the particularity*”. (Bordo, 1990: 151) De mate waarin al dan niet kan gegeneraliseerd worden over vrouwen, kan niet in een methodologische regel worden vertaald, aldus Bordo, maar moet elke keer opnieuw beslist worden context, per context.

Ten tweede is er het probleem van het herdefiniëren van objectiviteit. Als men het ideaal van een objectieve kennis met universele geldigheid loslaat, belandt men dan niet in een situatie van absolute willekeur? Wat is dan nog de meerwaarde van wetenschappelijke kennis? Feministische theoreticae waren zich er al snel van bewust dat bij het loslaten van de universalistische positie, het radicale relativisme op de loer lag. Dit is geen aantrekkelijk alternatief, omdat een extreem relativisme gemakkelijk kan leiden tot morele en politieke onverschilligheid. Sommige theoreticae benadrukten dan ook dat het niet de bedoeling was om de categorie ‘objectiviteit’ helemaal overboord te gooien, maar om ze grondig te herformuleren. Een eerste poging die tegelijk een antwoord was op de schijnbare patstelling tussen universalisme en relativisme werd geformuleerd door de *standpoint theory*. *Standpoint theory* (in het Nederlands vertaald door ‘standpunttheorie’) was de naam die Sandra Harding gaf in haar boek *The Science Question in Feminism* (1986) aan een aantal theorieën dat een nieuwe vorm van feministische kennisproductie wilde gronden in de ervaring van vrouwen. Geïnspireerd door de marxistische-hegeliaanse opvatting over de meester-slaaf dynamiek, gingen deze theorieën er vanuit dat kennis, ontwikkeld vanuit de visie, de ervaring, het standpunt van vrouwen ‘betere’ kennis was dan de kennis die tot dan toe vanuit een mannelijk perspectief werd ontwikkeld. De vroegste formuleringen van deze standpunttheorie waren gebaseerd op twee assumpties, namelijk dat alle kennis lokaal en situationeel is en dat het standpunt van vrouwen geprivilegieerde kennis oplevert. En dit omdat het standpunt van vrouwen, als een standpunt van onderdrukten, de waarheid over de sociale realiteit onthult. (Heckman, 1997: 349) Deze eerste formuleringen van de standpunttheorie werden herhaaldelijk bekritiseerd en opnieuw geformuleerd.¹³ Het

¹³ In dit verband wijst S. Heckman terecht op de vele sceptische geluiden die het laatste decennium zijn geuit over van het concept ‘realiteit’. De ‘*linguistic turn*’ binnen de filosofie, de hermeneutiek, 𐀀𐀀

is voornamelijk het zogenaamde differentiedenken geweest dat geleid heeft tot het herdefiniëren van de standpunttheorie aan het eind van de jaren tachtig en in de loop van de jaren negentig. (Heckman, 1997: 351) Sommige feministische theoreticae waren echter bang dat een tegemoetkoming aan het differentiedenken, acceptatie zou impliceren van een postmodern relativisme. (Zie bijv. Hartsock 1990, Di Stefano, 1990) Als het feminisme de positie opgeeft van 'het' feministische standpunt en daarmee verbonden 'de' correcte perceptie van de realiteit, dan loopt het feminisme het gevaar om de hele inzet van de feministische politiek en analyse op losse schroeven te zetten: het aantonen van maatschappelijke uitsluitingsmechanismen ten aanzien van vrouwen en het creëren van een minder repressieve samenleving. In een poging het concept objectiviteit te herformuleren ontwikkelde Sandra Harding in haar *Whose Science? Whose Knowledge?* concepten als 'strong objectivity' en 'less false stories'. Voor Harding zijn, in tegenstelling tot de traditionele opvatting, objectiviteit en neutraliteit niet onlosmakelijk met elkaar verbonden. Integendeel, de objectiviteit van een kennisclaim wordt alleen maar sterker als die laatste expliciet verbonden is met bepaalde progressieve, emancipatorische, antiseksistische en antiracistische posities. Het expliciet betrekken van deze posities in de kennisproductie levert dan al niet de enige ware waarheid op, wel minder valse kennis.

Aan de standpunttheorie blijven toch enkele fundamentele bezwaren kleven. (Prins, 1997: 79-81, 333) Ten eerste is er de cirkelredenering met betrekking tot de fundering van de standpunttheorie. Wat de standpunttheorie fundeert, volgens Harding, is niet zozeer de ervaring van vrouwen op zich, maar het gezichtspunt of het standpunt van het leven van vrouwen. (Harding, 1991: 169) Ervaringen van vrouwen kunnen dus enerzijds dank zij de bemiddeling van 'betere kennis' tot dat standpunt worden gebracht. Anderzijds is het feministisch standpunt voorwaarde tot betere kennis. Ten tweede: de standpunttheorie is gebaseerd op een identiteitspolitiek die zelf een uitsluitende werking heeft.¹⁴ Harding, bijvoorbeeld, reserveert de mogelijkheid tot het ontwikkelen van minder valse kennis niet voor degenen met een 'marginale' identiteit. Ook degenen uit 'dominante' groepen kunnen leren kijken vanuit het standpunt van de marginalen. Toch blijft het een verschil, aldus Harding, te spreken als een vrouw of als een feministische vrouw. (Harding, 1991: 282)

Een theoretica die op dit moment een interessantere positie inneemt in deze discussie en die er een belangrijke bijdrage aan heeft geleverd, is de feministische filosofe/biologe Donna Haraway. Eén van de belangrijke doelstellingen van haar werk is het verzoenen van het postmoderne inzicht over de relatieve geldigheid van kennis, ook die over de positie van vrouwen, met een onvoorwaardelijk engagement ten aanzien van het streven naar een verbetering van de positie van vrouwen. (Prins, 1992: 75) In één van haar meest bekende artikelen "Situated knowledges" relateert Haraway haar eigen

het postmodernisme en het poststructuralisme, hebben stuk voor stuk krachtige argumenten aangebracht tegen de notie van een gegeven preconceptuele realiteit. Deze argumentaties hebben uiteraard invloed gehad op de wijze waarop de feministische standpunttheorie verder evolueerde aangezien de theorie aanvankelijk ontwikkeld was vanuit een dergelijke preconceptuele opvatting van (ervaring als) realiteit. (Heckman, 1997: 351) Het werk van Dorothy Smith, dat eerder in dit artikel besproken werd en dat door Harding als een van de essentiële werken van de beginperiode van de standpunttheorie werd gedefinieerd, is ontwikkeld rondom een dergelijke preconceptuele opvatting van ervaring.

¹⁴ Voor een inzichtelijke bespreking van het verschil tussen *given* en *achieved*, en het verschil tussen *primary* en *secondary* identiteiten in het werk van Harding, zie Prins, 1997: p.79-80.

positie aan de standpunttheorie: *“There is no single feminist standpoint because our maps require too many dimensions for that metaphor to ground our visions. But the feminist standpoint theorists’ goal of an epistemology and politics of engaged, accountable positioning remains eminently potent. The goal is better accounts of the world, that is ‘science’.”* (Haraway, 1991b: 196)

Voor haar is objectieve kennis altijd gesitueerd en gelokaliseerd en dat betekent dat kennis zowel partieel als partijdig is. Met haar opvatting over wetenschappelijke kennis als historisch en lokaal bepaald is Haraway verwant aan de postmoderne wetenschapskritiek. Anders dan deze laatste deelt zij de relativistische implicaties die er uit kunnen voortvloeien niet. Belangrijk bij haar herformulering van het begrip objectiviteit is de klemtoon die ze legt op de verantwoordelijkheid van de kennisproducenten. Noch universalisten, noch relativisten kunnen aangesproken worden op hun verantwoordelijkheid omdat ze, volgens haar, niet te lokaliseren zijn. Volgens de universalisten is de kennisproducent een transcendentiaal subject, en dus niet lokaliseerbaar. Postmoderne wetenschapstheoretici roepen ‘de dood van het subject’ uit, waardoor het al evenmin lokaliseerbaar is. Feministische theoreticae delen de postmoderne kritiek op het transcendentale subject, maar herdefiniëren het subjectbegrip op een andere manier. In deze nieuwe definitie staat de waardering voor de geslachtelijkheid, de lichamelijke en de ervaring centraal. (Braidotti, 1991) De erkenning van gesitueerde kennis impliceert voor Haraway dat men het subject van kennis kan aanspreken op zijn/haar verantwoordelijkheid. En anders dan bij de standpuntdenkers vindt Haraway dat feministen de notie van een duidelijke sekse-identiteit moeten loslaten. Want identiteiten vallen steeds meer uiteen in ontelbare tijdelijke identiteiten en verbindingen. (Haraway, 1991a:150-151) Ook zij onderschrijft de van oorsprong marxistische opvatting dat visies op de wereld ‘van onderop’ superieur zijn. Maar voor haar moet die positie ‘van onderop’ niet leiden tot een starre identificatie maar tot voortdurende kritische bevraging. (Haraway, 1991b:191; zie ook Prins, 1994: 66)

Besluit

De feministische wetenschapstheorie heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan het zoeken naar alternatieve vormen van wetenschappelijke kennis die niet uitsluitend en vervreemdend zijn. Het betrekken van het persoonlijke was en is daarbij een wezenlijk bestanddeel. De introductie van het persoonlijke heeft als doel wetenschappelijke kennis te produceren die verankerd is in het weten van concrete, lichamelijke en geslachtelijke wezens. De erkenning van een lichamelijke, gesitueerde oorsprong van subjectiviteit leidt tot de afwijzing van de traditionele visie op het kennissubject als ‘universeel’. Feministische wetenschapstheoreticae laten weliswaar de notie van ‘ware’ kennis los, ze blijven vasthouden aan de opvatting van ‘betere’ kennis. Met haar concept ‘situated knowledges’ is Haraway mijn inziens in staat aan te geven dat de erkenning van de contingentie van kennis kan samengaan met de aanname dat sommige kennis waardevoller is dan andere. En dat is nu precies waar het feministisch project in verschilt van de ‘postmoderne’ wetenschapskritiek. Beide stromingen zijn het eens dat kennis altijd de sporen draagt van de historische en culturele context waarin ze geconstrueerd wordt. Maar anders dan de postmoderne wetenschapskritiek weigeren de feministische kennistheoreticae de relativistische implicaties te aanvaarden die uit

deze visie kunnen volgen. Kennis uit de marges is waardevoller dan kennis vanuit de dominante positie want ze is beter in staat bij te dragen aan de uitbouw van een betere wereld. De ontwikkeling van een alternatieve feministische epistemologie is dus tegelijk die van een feministische ethiek en feministische politiek. Een belangrijke voorwaarde daarbij is volgens mij, dat de ervaring van het subject niet tot een essentialistische – en dus uitsluitende – identiteitspolitiek mag leiden. Waakzaamheid blijft dus geboden.

Literatuur

- BARNES B. (1977), *Interests and the Growth of Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, Londen
- BORDO S. (1990), 'Feminsm, Postmodernism, and Gender-Scepticism', in NICHOLSEN L. J. (ed.) (1990), *Feminism/Postmodernism*, Routledge, New York/Londen, 133-156
- BRAIDOTTI R. (1988), 'De politiek van de ontologische differentie', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 9, 4, 375-389
- BRAIDOTTI R. (1991), *Beelden van de leegte. Vrouwen in de hedendaagse filosofie*, Kok Agora, Kampen
- BROUNS M. (1995), 'Feminisme en Wetenschap', in BROUNS M., M. VERLOO & GRUNELL M. (red.) (1995), *Vrouwenstudies in de jaren negentig*, Coutinho, Bussum, 10-27
- CARBY H. V. (1982), 'White Women Listen.! Black Feminism and the boundaries of Sisterhood', in Centre for Contemporary Cultural Studies (ed.) (1982) *The Empire Strikes Back*. Hutchinson, Londen, 212-235
- CHRISTIAN B. (1985), *Black Feminist Criticism: Perspectives on Black Women Writers*, New York: Pergamon Press, New York
- DAVIES B. (1992), 'Womens's Subjectivity and Feminist Stories', in ELLIS C. & FLAHERTY M.G. (eds.) (1992), *Investigating Subjectivity. Research on Lived Experience*, Sage, Londen, 53-76
- DELHAYE C. & SCHEYS M. (1994), 'Wat hebben vrouwenstudies met de sociologie van het alledaagse leven te maken', in VAN NULAND M. (ed.) (1994) *Handboek Vrouwenstudies. Een leidraad voor onderzoek in Vlaanderen*, Federale diensten voor wetenschappelijke en Culturele aangelegenheden, Brussel, 159-185
- DERRIDA J. (1967a), *De la grammatologie*, Minuit, Parijs

- DERRIDA J. (1967b), *L'écriture et la différence*, Minuit, Parijs
- DERRIDA J. (1972), *Positions*, Minuit, Parijs
- DERRIDA J. (1972), *La dissémination*, Minuit, Parijs
- DI STEFANO C. (1990), 'Dilemma's of Difference: Feminism, Modernity and Post-modernism, in NICHOLSON L.J. (ed.) (1990), *Feminism/Postmodernism*, Routledge, New York/Londen, 63-83
- FOUCAULT M. (1966), *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, Gallimard, Parijs
- FOUCAULT M. (1971), *L'ordre du discours*, Gallimard, Parijs
- FOUCAULT M. (1976), *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*, Gallimard, Parijs
- GILLIGAN C. (1982), *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- GOULDNER A. (1970), *De naderende crisis van de Westerse sociologie*, Ambo-boeken, Bilthoven [vert. van *The Coming Crisis of Western Sociology*, 1970]
- HAAN, de F. (1995), "'De tijden roepen om haar.' Een reactie op Maarten Praks 'De nieuwe sociale geschiedschrijving in nederland'", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 21, 1, 61-80
- HABERMAS J. (1968), *Erkenntnis und Interesse*, Suhrkamp, Frankfurt am Main
- HARAWAY D. (1991) *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books, Londen
- HARAWAY D. (1991a), 'A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century', in HARAWAY, D. (1991), *Simian, Cyborg, and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books, Londen, 149-182
- HARAWAY D. (1991b), 'Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the privilege of Partial Perspective', in HARAWAY D., *Simian, Cyborg, and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books, Londen, 183-201
- HARDING S. en HINTIKKA M. (eds.) (1983), *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, Reidel, Dordrecht
- HARDING S. (1986), *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca/Londen

- HARDING S. (1991), *Whose Science, Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Open University Press, Milton Keynes
- HARTSOCK N. (1983), *Money, Sex and Power*, Longman, New York
- HARTSOCK N. (1991), 'Foucault on Power: A Theory for Women?', in NICHOLSEN L.J. (ed.) (1991), *Feminism/Postmodernism*, Routledge, New York/ Londen, 157-176
- HILL COLLINS P. (1990), *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*, Unwin Hyman, Boston
- HECKMAN S. (1997), 'Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited', *Signs*, 22, 2, 341-365
- HOCHSCHILD A.R. (1971) 'Emotion works, feeling rules and social structure', *American Journal of Sociology*, 85, 551-575
- HOCHSCHILD A.R. (1975), 'The sociology of feeling and emotions: Selected Possibilities', in MILLIAN M. & KANTERD R. (eds.) *Another Voice*, Anchor, New York, 280-307
- HOOKS B. (1981), *Ain't I a woman? Black Women and Feminism*, South End Press, Boston
- HOOKS B. (1989), *Talking Back: Thinking feminist, Thinking Black*, South End Press, Boston
- JAGGAR A. (1983), *Feminist Politics and Human Nature*, Rowman & Allanheld, Totowa: N.J
- KELLER E. F. (1982), *Reflections on Gender and Science*, Yale University Press, Londen/New Haven (In het Nederlands vertaald: *Een wereld van verschil*, Meulenhof, Amsterdam, 1987)
- KELLER E. F. & LONGINO H. E. (1996), 'Introduction', in KELLER E. F. & LONGINO H. E. (eds.) (1996), *Feminism & Science*, Oxford University Press, Oxford, 1-14
- KNORR K. D. (1977), 'Producing and Reproducing Knowledge: Descriptive or constructive?', *Social Science Information*, 16, 6, 669-696
- KUHN T. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Chicago
- LONGINO H.E. (1988), 'Science, Objectivity, and Feminist Values', in: *Feminist Studies* 14, 3, 561-574

- LYOTARD J.F. (1979), *La condition postmoderne*, Editions de Minuit, Parijs
- MEIJER M. (1994), 'De bibliotheek in de tuin' in: BRAIDOTT, R. & HAAKMA, S. (red.) (1994), *Ik denk, dus zij is. Vrouwelijke intellectuelen in een historisch en literair perspectief*, Kok Agora, Kampen, 173-193
- MILLER N. (1991), *Getting Personal. Feminist Occasions and other Autobiographical Acts*, Routledge, New York/Londen
- PELS D. (1989) 'Inleiding' in PELS D. (ed) (1989), *Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*, Van Genneep, Amsterdam, 7-22
- PORTER T.M. (1995) *Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey
- PRINS B. (1992), 'Over cyborgs, perverse koppelingen en heteroglossia. Of: de ironie van een politiek manifest', *Krisis*, 12, 3, 74-87.
- PRINS B. (1994), 'Zonder onschuld: gesitueerde kennis en ethiek' in BRAIDOTTI R. (red.) (1994), *Poste Restante. Feministische berichten aan het postmoderne*, Kok Agora, Kampen, 56-78
- PRINS B. (1997), *The Standpoint in Question. Situated Knowledges and the Dutch Minorities Discourse*, Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit van Utrecht
- RILEY D. (1988), 'Am I that Women?'. *Feminism and the Category of 'Women' in History*, Macmillan Press, Houndsmill
- RORTY R. (1979), *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, Princeton
- RORTY R. (1982), *Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota Press, Minneapolis
- SCHUTZ A. (1973), *The Problem of Social reality*, vol.1, Martinus Nijhoff, Den Haag
- SCOTT J. W. (1992), "'Experience'" in BUTLER J.& SCOTT J.W. *Feminist Theorize the Political*, Routledge, New York /Londen, 22-40
- SMITH D. (1988), *The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology*, Open University Press, Milton Keynes
- SMITH D. (1992), 'Sociology from Women's Experience: A Reaffirmation', *Sociological Theory*, 10, 1, 88-89

- SMITH D. (1997), 'Comment on Heckman's "Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisted"', *Signs*, 22, 2, 392-398
- STACY J. (1997), 'Feminist Theory: Capital F, Capital T' in ROBINSON V. & RICHARDSON D. (eds.) (1997), *Introducing Women's Studies. Feminist Theory and Practice*, Macmillan Press LTD, Houndmills, 54-76
- STANLEY L. (1992), *The auto/biographical I: the theory and practice of feminist auto/biography*, Manchester University press, Manchester University
- STANLEY L. (1993), 'On Auto/biography in Sociology', *Sociology*, 27, 1: 41-52
- STANLEY L. & WISE, S. (1993), *Breaking Out Again. Feminist Ontology and Epistemology*, Routledge, Londen/New York
- VAN DER HOEK C. (1999), 'Het interactieve universalisme ven Seyla Benhabib', in: *Filosofie*, 9, 3, 16